

نکاح‌های نوین معاصر و مشروعیت آن‌ها

علی اصغر حاتمی* - قادر شنیور**

چکیده

نکاح مسیاری و نکاح دوستان از عقود نکاح نوینی هستند که در سال‌های اخیر مطرح شده‌اند و فقها و اندیشمندان معاصر پیرامون صحت و مشروعیت آن‌ها اختلاف نظر دارند. در نکاح مسیاری زن از حق نفقه، هم‌خوابگی و سکونت مشترک با مرد صرف‌نظر می‌کند و مرد نیز ریاست چندانی بر وی ندارد. این نکاح در حال حاضر در کشورهای عربی حوزه‌ی خلیج فارس و افغانستان به شدت در حال گسترش است حتی سایت‌هایی نیز با عنوان مسیاری وجود دارد که این نکاح را تبلیغ می‌کنند. اما نکاح دوستان نکاحی است که در آن دو دوست (پسر و دختر) به منظور مشروعیت بخشیدن به روابط فی مابین آن را منعقد می‌کنند و زوجه در منزل پدری خود باقی می‌ماند. در این نوشتار، ابتدا نکاح‌های نوین معاصر را معرفی می‌کنیم؛ سپس اسباب پیدایش آن‌ها را بر می‌شمیریم و در نهایت مشروعیت، مزایا و معایب آن‌ها را بررسی می‌کنیم.

کلیدواژه: نکاح مسیاری، ازدواج دوستان، نکاح سنتی، مشروعیت نکاح‌های

جدید

مقدمه

عقد نکاح نقطه‌ی عطفی در زندگی انسان است. تشکیل خانواده، حفظ نسل، آرامش و آسایش معنوی و تأمین نیاز جنسی از جمله اهداف انعقاد این عقد

* دانشیار حقوق خصوصی دانشگاه شیراز، عهده‌دار مکاتبات Ac. Ir. HATAMI@Shirazu. A.A.

** کارشناسی ارشد حقوقی خصوصی از دانشگاه شیراز

تاریخ وصول: ۸۹/۱/۳۱ - پذیرش نهایی: ۸۹/۹/۲۳

محسوبند؛ با انعقاد این عقد به هر یک از متعاقدين حقوق و تکالیفی تعلق می‌گیرد که مکلف به اجرای آن‌ها می‌باشند. مرد در عقد نکاح به عنوان زوج از حقوقی هم‌چون تمکین زوجه، ریاست بر خانواده، تعیین مسکن مشترک و نظارت بر اشتغال زوجه برخوردار می‌شود و زن به‌عنوان زوجه از حقوقی هم‌چون مهریه، نفقه و نظارت بر ازدواج مجدد و ... بهره‌مند می‌شود. رشد و توسعه‌ی روزافزون صنعت و تکنولوژی روابط انسانی را دگرگون ساخته به‌نحوی که کوچک‌ترین ابعاد زندگی انسان را تحت تأثیر قرار داده است. تشکیل و پیدایش عقود جدید و نوینی هم‌چون قرارداد لیسانس، قرارداد بی‌اوتی (ساخت، بهره‌برداری و واگذاری)^۱ و قراردادهای حقوق مؤلف شاهدهی بر این مدعا است. این مسأله به عقد نکاح نیز تسری یافته است. امروزه عقود نکاح نوینی هم‌چون نکاح مسیار^۲، ازدواج دوستان^۳، ازدواج اینترنتی^۴، ازدواج با نیت طلاق^۵، ازدواج مقید به وضع حمل^۶، نکاح سر (ازدواج مخفیانه)^۷، ازدواج عرفی^۸ و ازدواج مدنی^۹ مطرح شده‌اند. پیرامون این عقود پرسش‌های فراوانی مطرح است از جمله آیا اساساً این نوع عقود مشروع و معتبر هستند؟ با توجه به نکاح سنتی چه ضرورتی به وجود این نوع عقود احساس می‌شود؟ چه دلایلی موجب پیدایش این عقود شده است؟

بررسی تفصیلی هر یک از عقود مذکور، مستلزم پژوهشی جامع است که از ظرفیت این مقاله بیرون است لذا در این نوشتار تنها سه عقد، مسیار، ازدواج دوستان و نکاح اینترنتی را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

^۱-BOT (Build Operate Transfer)

۲-زواج المسیار

۳- زواج الاصدقاء

۴- زواج عبر الانترنت

۵- زواج بنیه الطلاق

۶- زواج الموقت بحصول الانجاب

۷- زواج السر

۸- زواج العرفی

۹- زواج المدنی

بند اول: نکاح مسیاری

۱- مفهوم نکاح مسیاری

۱-۱ مفهوم لغوی مسیاری:

واژه‌ی سیر در لغت به معنای حرکت بر روی زمین است. (مفردات راغب/۲۴۷). در لسان‌العرب گفته شده: «سار الرجل یسیر سیراً و مسیراً و تسایراً و مسیره و سیوره اذا ذهب.» (لسان‌العرب، ۷/۳۸۹). در مصباح‌المنیر نیز گفته شده: «سار لازماً و متعدیاً نقول سار البعیر و سرته فهو مسیر.» (المصباح المنیر/۲۲۹).

۲-۱ مفهوم اصطلاحی نکاح مسیاری:

پیرامون معنی اصطلاحی کلمه مسیاری اختلاف نظر وجود دارد به‌گونه‌ای که سه معنی متفاوت بیان شده است:

الف: مسیاری کلمه‌ای عربی است که به لهجه بادیه‌نشین‌ها باز می‌گردد و مراد از آن سیر به‌سوی زن از جهتی و خوشحالی و شادی وی از جهت دیگر. (نکاح المسیاری و احکام الانکحة المحرمه/۳).

ب: مسیاری، صیغه‌ی مبالغه است و مراد از آن مرد کثیرالسیر است پس گفته می‌شود مرد مسیاری. (مستجدات الفقهیه/۱۶۱ به نقل از سهلی/۱۷).

ج: مراد از مسیاری سیر مداوم و پی در پی مرد به‌سوی زنی است که در خانه پدر خویش ساکن است. (همان/۱۷).

فقها و صاحب نظران معاصر هر یک از زاویه‌ای نکاح مسیاری را مورد لحاظ قرار داده‌اند و بر اساس آن تعاریف متفاوتی را ارائه داده‌اند:

القرضاوی نکاح مسیاری را نکاحی می‌داند که در آن مرد از تکلیف مسکن، نفقه و تقسیم کردن هم‌خوابگی بین زوجین معاف می‌شود و زوجه حقوق خویش را اسقاط می‌کند. (الزواج المسیاری/۶).

وهبه الزحیلی در تعریف این عقد می‌گوید: «عقدی است که میان مرد و زن با ایجاب و قبول و شهادت شهود و حضور ولی (ولی زوجه) منعقد می‌شود. بر این اساس که زن از حقوق مادی خود از مسکن و نفقه خود و فرزندانش (در صورتی که صاحب فرزند شود) و تقسیم هم‌خوابگی میان او و هوویش صرف‌نظر می‌کند و

تنها به این مسأله که زوج در پاره‌ای از اوقات نزد وی بیاید اکتفا می‌نماید.»^۱ (عقود الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه/۸).

پاره‌ای از نویسندگان این عقد را این‌گونه تعریف کرده اند: «عقدی است که با دارا بودن شروط و ارکان شرعی منعقد می‌گردد و در آن زوجین بر اسقاط پاره‌ای از حقوق خود تراضی نموده و بر اعلان عقد به صورت محدود توافق می‌نمایند.»^۲ (عقود الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه الاسلامیه/۱۱). با توجه به تعاریف فوق می‌توان نکاح مسیاری را این‌گونه تعریف کرد: «نکاحی که بر اساس آن زوجه حقوق خود از نفقه، هم‌خوابگی و سکونت مشترک را اسقاط می‌نماید و زوج ریاست چندانی بر وی ندارد بی‌آن‌که مقید به زمانی گردد. در این نکاح تفاوتی نمی‌کند که واقعه نکاح به ثبت برسد یا نه یا ازدواج پنهانی صورت گیرد یا غیر پنهانی.»

با ملاحظه و مذاقه در تعریف فوق، می‌توان نکات ذیل را مشاهده کرد:

۱- نکاح مسیاری نکاحی دائم است و مقید به زمان خاصی نشده است و از این حیث با نکاح متعه تفاوت دارد.

۲- در نکاح مسیاری بر خلاف نکاح دائم، زوج به منزل زوجه می‌رود و نه زوجه به منزل زوج.

۳- در این نوع نکاح زوجه حقوق خود از هم‌خوابگی، نفقه و سکونت مشترک را ساقط کرده ولی سایر حقوق مثل مهریه، ارث و طلاق پا برجاست.

۴- نکاح مسیاری ممکن است پنهانی یا غیرپنهانی منعقد شود.

۵- نکاح مسیاری ممکن است در مراجع رسمی به ثبت برسد یا به ثبت نرسد.

۲- تاریخچه‌ی پیدایش نکاح مسیاری

نکاح مسیاری از نکاح‌های نوین معاصر است که پیشینه و سابقه‌ی چندانی ندارد. این نکاح برای نخستین بار در منطقه‌ی قصبیم عربستان سعودی و به‌وسیله‌ی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱- هو الزواج الذی یتم بین رجل و امرأه بايجاب و قبول و شهاده شهود و حضور ولی، علی أن تتنازل المرأه حقوقها المادیه من مسکن و نفقه لها و لاولادها ان ولدت، و عن بعض حقوقها مثل قسم فی المبيت بینها و بین ضربتها و تکفی بان یتردد علیها الرجل احياناً.

۲- هو نکاح یتم بشروطه و ارکانه الشرعیه و یتراضی فیہ الزوجان علی اسقاط بعض حقوقهما الزوجیه و یتفقان علی اعلانه بصوره محدوده.

شخصی به نام فهد غنیم^۱ مطرح شد. وی بر مبنای فتوای شیخ ابن عثیمین^۲ - که این نکاح را جایز می‌دانست - این نکاح را ابداع کرد. ظاهراً پیشنهاد این نوع نکاح به‌منظور برطرف کردن مشکلات زنان ازدواج نکرده و مطلقات بود. (عقود الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه/۲۱). با وجود این، این نکاح به عربستان سعودی منحصر نشد و به کشورهای از قبیل امارات، لبنان، مصر، افغانستان، سودان و سوریه گسترش یافت.

این نوع نکاح سابقه و پیشینه‌ای در فقه امامیه ندارد. ولی در فقه عامه نکاحی تحت عنوان «زواج النهاریات و اللیلیات» وجود داشت که شباهت فراوانی به نکاح مسیاری داشت. که در آن زوجه شبانه خارج از منزل کار می‌کرد و روز نزد همسرش باز می‌گشت و یا در روز کار می‌کرد و در شب نزد همسرش باز می‌گشت. میان این نکاح و نکاح مسیاری شباهت‌های فراوانی وجود دارد ولی تفاوت آن‌ها در این است که در مسیاری، زوجه به منزل زوج نمی‌رود و به وی نفقه‌ای پرداخت نمی‌شود. (همان/۱۵).

۳- دلایل پیدایش نکاح مسیاری

دلایل متعددی برای پیدایش نکاح مسیاری وجود دارد که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

الف: در زمان‌های گذشته ازدواج امری ساده و ممکن بود و موانع مادی و اجتماعی خاصی وجود نداشت لیکن امروزه این مشکلات زیاد شده‌اند به‌گونه‌ای که تعداد دختران ازدواج نکرده‌ای که در خانه‌ی پدری زندگی می‌کنند افزایش یافته است مضافاً امروزه به دلایل مختلف مانند مشکلات اقتصادی، رواج فحشا و انحرافات اخلاقی یا حوادث ناشی از کار؛ زن مطلقه و زنانی که شوهر آن‌ها مرده و تنها با فرزندان خود زندگی می‌کنند و غالباً توانایی اقتصادی تأمین معاش خود و فرزندان را ندارد نیز به نحو چشم‌گیری افزایش یافته است. (زواج المسیاری/۷).

۱- از ساکنان شهر قصیم عربستان سعودی.

۲- از مفتیان منطقه قصیم.

ب: پاره‌ای از مردان علاقه شدیدی به ازدواج مجدد و تعدد زوجات دارند ولی در عین حال با مخالفت زوجه خود مواجه هستند. برای جلوگیری از تعارض، به این ازدواج روی می‌آورد (همان).

ج: گروهی از بازرگانان و تجار برای انجام امور بازرگانی و تجاری ناگزیر از مسافرت به سرزمین‌های دور و یا خارج از کشور هستند در پاره‌ای از موارد ممکن است آن‌ها به مدت طولانی در حال سفر باشند و دسترسی به همسر خود نداشته باشد در این حالت به این نوع ازدواج روی می‌آورند. (همان).

د- پاره‌ای از عوامل از قبیل: اصرار دختر به ادامه‌ی تحصیل و به تأخیر انداختن ازدواج، مهریه‌های بالا و افزایش هزینه‌های عروسی و جشن و هدایا در پیدایش این نکاح نقش داشته‌اند. (زواج المسیار و حکمه الشرعی/۴).

۴- مشروعیت نکاح مسیار

همان‌گونه که اشاره شد، نکاح مسیار از نکاح‌های نوین معاصری است که در سال‌های اخیر مطرح شده است و پیشینه و سابقه‌ی چندان طولانی در فقه ندارد. صاحب‌نظران و فقهای معاصر اهل سنت پیرامون مشروعیت این عقد اختلاف نظر دارند به طوری که سه دیدگاه از جانب آن‌ها بیان شده است:

دیدگاه اول: صحت نکاح مسیار و شرط ضمن آن: بر طبق این دیدگاه، نکاح مسیار و شرط ضمن آن صحیح و معتبر است. طرف‌داران این دیدگاه به ادله‌ی زیر استناد کرده‌اند:

الف- آیات قرآنی: ۱- آیه‌ی ۴ سوره‌ی نساء^۱ که می‌فرماید: «مهر زنان را به‌عنوان یک بدهی به آنان بپردازید اگر آن‌ها چیزی از روی رضایت به شما ببخشند حلال و گوارا مصرف کنید». ۲- آیه‌ی ۳۰ سوره‌ی نور^۲ که می‌فرماید: «به مؤمنان بگو چشم‌های خود را (از نگاه به نامحرم‌ان) فرو گیرند، و عفاف خود را حفظ کنند. این برای آنان پاکیزه‌تر است، خداوند از آن‌چه انجام می‌دهند آگاه است». در مورد دلالت آیات مزبور بر صحت نکاح مسیار می‌توان گفت که آیه‌ی اول به امکان اسقاط و بخشش حقوق زن اشاره کرده امری که در نکاح مسیار وجود دارد و در

۱- وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِينًا مَرِيئًا.

۲- قُلْ لِّلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ ذَٰلِكَ أَرَزَكِيَ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ.

آیه‌ی دوم هم به عفاف و پاکدامنی اشاره نموده که این امر هم با انعقاد نکاح مسیاری ایجاد می‌شود.

ب- حدیث عایشه (همسر رسول اکرم (ص)) که می‌گوید: «رسول خدا (ص) هنگامی که می‌خواست به مسافرت رود میان زنان خویش قرعه می‌انداخت ... و برای هر زنی روز و شبی را اختصاص می‌داد (تقسیم می‌کرد) اما سوده دختر زعمه (از زنان دیگر پیامبر) به منظور جلب رضایت رسول اکرم (ص) روز و شب خویش را به عایشه همسر پیامبر می‌بخشید.» (صحیح بخاری/۹۱۶). یکی از فقها معتقد است: «زوجه می‌تواند حق هم‌خوابگی خود را به همسر خود یا هوو یا هووهای خود ببخشد و چنین امر جایز نیست مگر با رضایت زوج.»^۱ (المغنی/۳۸/۷).

ج- فقهای عامه به نوعی نکاح اعتقاد دارند که در آن زوجه مدت زمانی معین در شبانه روز نزد زوج می‌رود. به این نوع نکاح، نکاح نهاریات می‌گویند. ابن عابدین معتقد است: «اشکالی در نکاح نهاریات وجود ندارد (بدین صورت که) (مردی) با او ازدواج کند به شرط آن که تنها روز نزد وی باشد نه شب.»^۲ (حاشیه‌ی رد المختار/۵۷/۳). این ازدواج در فرضی است که مرد علاوه بر زن اول با زن دیگری ازدواج می‌کند ولی اگر مردی تنها دارای یک زوجه باشد اشکالی وجود ندارد که به دلیل اشتغال در شب، تنها روز نزد وی برود. (المغنی/۳۸/۷).

وهبه الزحیلی^۳ پیرامون مشروعیت نکاح مسیاری معتقد است: «نکاح مسیاری شرعاً جایز است ولی مقاصد شرعی ازدواج از قبیل سکونت، معاشرت و نگهداری فرزندان و غیره ... را فراهم نمی‌کند.»^۴ (الاسره المسلمه فی العالم المعاصر/۷۵).

وی همچنین معتقد است: «نکاح مسیاری اگرچه ظاهراً به دلیل فراهم بودن شرایط و ارکان صحیح به نظر می‌رسد (لیکن از آن جهت که) مسؤولیت مرد در مورد تربیت و نگهداری فرزند، نظارت و نگهداری و همکاری در امور زندگی از بین می‌رود، در صورتی که هر کدام یک از زوج و زوجه مسؤول دیگری هستند همان‌گونه که در حدیث نبوی شریف آمده بنابراین ازدواج تنها مسأله‌ای مادی یا

۱- و يجوز للمراه ان تهب حقها من القسم لزوجها او لبعض ضرائرها او لهن جميعاً و لا يجوز الا برضى الزوج.

۲- و لا باس بتزويج النهاريات على ان يكون عندها نهاراً دون الليل.

۳- از اساتید دانشگاه دمشق سوریه و از اعضای مجمع فقه اسلامی وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی.

۴- و هو جائز شرعاً، لکنه لا يحقق مقاصد الزواج شرعاً فی الغالب من السكن و تبادل العشره و رعايه الاولاد غیر ذالک.

ارضای شهوت یا لذت جنسی نیست؛ بلکه رابطه‌ی شریفی است که قرآن کریم آن را پیمانی محکم نامیده است.^۱ (الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه/۱۱).
پاره‌ای از نویسندگان نیز قائل به صحت این عقد شده‌اند و معتقدند نکاح مسیاری، نکاحی امکان‌پذیر است که ضروریات زندگی و دگرگونی‌های جوامع و شرایط زندگی آن را واجب ساخته است. (نکاح المسیاری و احکام الانکاحه المحرمه/۱۲). محمد سعید البوطی^۲ این عقد را در صورتی صحیح می‌داند که ارکان و شرایط ازدواج صحیح را دارا باشد. وی همچنین معتقد است چنین ازدواجی باید در سجل رسمی به ثبت برسد. (زواج المسیاری. -www.almuitamaa-mag.com).

پاره‌ای از صاحب‌نظران این عقد را در صورتی صحیح می‌دانند که زوجه بداند می‌تواند از حق خود در اسقاط نفقه و هم‌خوابگی یا هر دوی آن‌ها صرف‌نظر نکند. (الزواج المحرم احکامه و انواعه/۸).
القرضاوی^۳ نیز قایل به صحت این عقد شده و معتقد است شرط سقوط نفقه و هم‌خوابگی موجب بطلان نکاح مسیاری نمی‌شود. (زواج المسیاری/۸ و ۹. www.themwl.org/Fatwa/deFault.asp).

دیدگاه دوم: صحت نکاح مسیاری و بطلان شرط ضمن عقد: پاره‌ای از صاحب‌نظران قایل به صحت عقد و بطلان شرط ضمن آن شده‌اند و معتقدند هر وقت زوجه حق خویش را مطالبه کند باید حق وی، به وی اعطا شود. احمد الراجحی الکردی از طرفداران این دیدگاه است.
دیدگاه سوم: بطلان نکاح مسیاری و بطلان شرط ضمن عقد: بر طبق این دیدگاه، عقد و شرط ضمن آن باطل می‌باشند. از طرفداران این دیدگاه می‌توان به محمد الزحیلی^۴، القره داغی^۵ و الابانی اشاره کرد. آنان به ادله‌ای استناد کرده‌اند:

- ۱- همان‌گونه که مشاهده می‌کنیم نویسنده با کراهت قایل به صحت نکاح مسیاری شده است.
۲- از اساتید دانشگاه دمشق سوریه و از اعضای مجلس اعلاهی آکادمی آکسفورد.
۳- از اعضای مجمع فقه اسلامی وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی.
۴- از اساتید دانشگاه شارقه امارات و از اعضای مجمع فقها در آمریکا.
۵- از اساتید دانشگاه قطر و عضو مجمع فقه اسلامی.

۱- آیه‌ی ۲۱ سوره‌ی روم: «و از نشانه‌های او این‌که همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد. در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند». در مورد وجه دلالت باید گفت که نکاح مسیاری مودت و رحمت را ایجاد نمی‌کند پس نکاحی باطل است.

۲- نکاح مسیاری شباهت فراوانی به نکاح متعه دارد. نکاح متعه به اجماع فقها باطل است پس نکاح مسیاری نیز باطل است.

علی القره داغی معتقد است: «به اعتقاد من اصل در نکاح اباحه نیست بلکه اصل التزام و پای‌بندی به آن‌چه در شرع آمده و در پرتو اصول عامه است، اگر به این ازدواج نگاهی بیفکنیم، ملاحظه می‌کنیم که مقاصد شرعی را فراهم نمی‌کند. به اعتقاد من نکاح مسیاری ازدواج صحیحی نیست.» (www.quradawi.net).

نکته‌ای که قابل ذکر است، این است که علت پیدایش و ترویج نکاح مسیاری در کشورهای اسلامی (مخصوصاً کشورهای عربی) به این دلیل بوده که آنان نکاح متعه را باطل می‌دانند و برای حل پاره‌ای از مسایل و معضلات ناچار به ابداع و ایجاد این نوع نکاح شدند در حقیقت فلسفه‌ی پیدایش نکاح مسیاری این مسأله است که دین مبین اسلام نکاح متعه را با اهداف خاصی ایجاد کرده بود ولی چون فقهای اهل سنت قایل به بطلان آن شده بودند ناچار شدند برای حل این مشکل به نکاح مسیاری روی آورند و الا نکاح مسیاری و نکاح متعه از حیث هدف تفاوت چندانی با هم ندارد چراکه هدف از انعقاد هر دو نکاح تنها لذت و کام‌جویی است. پاره‌ای از نویسندگان نیز قایل به این نظر شده‌اند. (زن در چارچوب همسری و مقایسه آن با مرد/۱۶).

آن‌چه در بادی امر به نظر می‌رسد این است که نکاح مسیاری با هیچ مانع حقوقی مواجه نمی‌شود و عقد صحیح و معتبری می‌باشد. زیرا اولاً زوجه با رضایت خویش از حقوق خود صرف نظر کرده است. ثانیاً اسقاط حقوقی از قبیل حق هم‌خوابگی، نفقه و سکونت مشترک خلاف نظم عمومی، اخلاق حسنه و قانون نمی‌باشد. ثالثاً اگر حکم به عدم مشروعیت این نکاح بدهیم، حکم به عدم

۱- وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ.

مشروعیت عقدی داده‌ایم که شارع صراحتاً آن را منع نکرده است. رابعاً اصل جواز هر عقدی است مگر آن که خلاف آن اثبات شود. با وجود این، آنچه من جمیع جهات به نظر می‌رسد این است که نکاح مسیاری در صورتی صحیح است که اسقاط هر یک از حقوق مزبور، محدود به مدت زمانی خاص شده باشد. زیرا بر طبق ماده‌ی ۹۵۹ ق.م. «هیچ‌کس نمی‌تواند به‌طور کلی حق تمتع و یا حق اجرای تمام و یا قسمتی از حقوق مدنی را از خود سلب کند.»؛ بنابراین هرگاه اسقاط هر یک از حقوق محدود به مدت زمان خاصی نشود، شرط اسقاط باطل، ولی عقد صحیح است. طی استفتائاتی که از مراجع عظام تقلید به عمل آمده است، حضرت آیات سیستانی^۱، منتظری^۲ و مکارم شیرازی^۳ حکم به صحت و مشروعیت این عقد داده‌اند. (www.almanhaj.com ، www.hawzah.net، www.homntazeri.com)

۵- مزایا و معایب نکاح مسیاری

نکاح مسیاری مزایا و معایبی دارد که به بیان موارد مهم آن‌ها می‌پردازیم. مزایا: الف: نکاح مسیاری موجب عفاف دختران ازدواج نکرده، بیوه‌زنان و زنان مطلقه می‌شود؛ در واقع در این نکاح زنانی که دارای شرایط خاصی هستند به‌منظور عفاف خود و رضایت به آن‌چه خداوند برای آن‌ها مقرر کرده، از پاره‌ای حقوق خود صرف‌نظر می‌کنند. آن دسته از مردانی که قصد ازدواج مجدد را دارند به این نوع نکاح روی می‌آورند تمام این مسایل به این دلیل است که عفاف و پاک‌دامنی در

۱- آیت‌الله سیستانی در مورد نکاح مسیاری که زوجه پاره‌ای از حقوق خود را ساقط کرده می‌گوید: «نعم بجوز اشتراط ان تعرض عن و الارث فعلاً لکن لا اثر للتنازل عن، مانع منه، لا الوراثه او تهیه لهم و یقحب علیهما تکلیفاً سهماً فی وقتہ لصالح...».

۲- آیت‌الله منتظری در پاسخ به پرسشی می‌گوید: «از قرار اطلاع ازدواج مذکور از دواجی دائم ولی نوعاً مخفی و همراه با شرط سلب یا عدم اعمال بعضی از حقوق و آثار نکاح دائم در ضمن عقد است که البته چه بسا علت روی آوردن به آن همان محذوری است که اهل سنت به خاطر انکار نکاح موقت با آن مواجه شده‌اند. این نکاح اشکالی ندارد هر چند شرط ضمن آن در بعضی موارد فاسد و غیر الزامی است.»

۳- آیت‌الله مکارم شیرازی در همایش فقه مقارن طی سخنرانی گفت: «ضرورت‌های زمان، علمای اهل سنت را مجبور کرده بر نکاح مسیاری صحه بگذارند... اما نکاح موقت با نکاح مسیاری مساوی است و در واقع هیچ فرقی ندارد...».

اسلام از ارزش بالایی برخوردار است به‌گونه‌ای که باب منکرات را مسدود می‌کند. (عقود الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه/۲۰).

ب: ممکن است زن اول به دلیل بیماری یا نارسایی‌های جسمی یا روحی یا رفتاری نتواند نیازهای شخصی مرد را برطرف کند و یا حاضر به پذیرش هوو در منزل خود نباشد و یا زوج قدرت تأمین مالی دو خانواده را نداشته باشد در این شرایط اگر زن دوم (با انعقاد نکاح مسیاری) از پاره‌ای حقوق خود صرف‌نظر کند این امر موجب حل شرعی مشکلات مذکور می‌شود و نیازها را به ساده‌ترین راه ممکن برطرف می‌سازد. (همان).

معایب: الف: زوجه در این نکاح احساس می‌کند که ازدواج وی ارزش و جایگاه بالایی ندارد و از باب ضرورت و حاجت صورت گرفته است و این نوع نکاح پایین‌ترین حقوق وی را فراهم می‌سازد. این امر آثار روانی ناگواری بر زن دارد به‌گونه‌ای که این آثار بر رفتار وی منعکس می‌شود. در واقع در این نوع نکاح زوجه احساس می‌کند مرد اهمیت زیادی به وی نمی‌دهد و تنها برای برطرف کردن غرایز به ملاقات وی می‌رود نه با هدف تشکیل و استقرار خانواده. (همان).

ب: فرزندان متولد شده در این نوع نکاح از تربیت و توجه‌ی شایسته‌ای برخوردار نبوده، چراکه آنان به دلیل عدم حضور پدر از محبت، نگرانی و توجه‌ی مناسب محروم خواهند بود، این مسایل موجب می‌شود که در آن‌ها احساس حقارت و خودکم‌بینی بروز کند. (عقود الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه الاسلامیه/۲۰).

ج: بعضی از مردان از این نوع نکاح به عنوان ابزاری در جهت استیلا بر اموال زن استفاده می‌کنند. (همان).

د: این نوع نکاح آثار منفی بر حق ریاست مرد بر خانواده دارد چراکه نفقه و مسکن توسط زوجه فراهم می‌شود. این مسایل ممکن است منجر به پیدایش مشاجره و یا حتی طلاق شود چراکه مردان در این نکاح تعصب و غیرت‌چندانی ندارند و این امر به دلیل اطلاعات ناچیزی است که از ملاقات و دیدار زن تحصیل کرده‌اند. (همان).

۶- مقایسه نکاح مسیاری با متعه

نکاح‌های مسیاری و متعه دارای وجوه افتراق و اشتراک فراوانی هستند:

الف: وجوه تشابه

۱- هدف انعقاد هر دو نوع نکاح لذت و کامجویی جسمی و جنسی است و نه تشکیل خانواده.

۲- شرایط لازم برای انعقاد عقد نکاح همانند لزوم اذن ولی (در صورت بکارت زوجه)، خالی بودن از موانع و ... در هر دو نکاح لازم و ضروری است.

۳- در نکاح مسیاری زوجه از حقوقی هم‌چون نفقه و سکونت مشترک برخوردار نیست. در متعه نیز زوجه از حقوق مزبور بهره‌مند نمی‌شود.

ب: وجوه افتراق

۱- نکاح مسیاری برخلاف نکاح متعه، مقید به مدت زمان خاصی نشده است.

۲- در نکاح مسیاری زوجین از یکدیگر ارث می‌برند ولی در متعه، بنا بر قول مشهور فقها زوجین از یکدیگر ارث نمی‌برند.

۳- انحلال نکاح مسیاری با طلاق و فسخ صورت می‌پذیرد ولی انحلال متعه با بذل مدت و انقضای مدت است.

۴- عده در نکاح مسیاری سه طهر است ولی در متعه دو طهر است.

۵- متعه حد و حصری ندارد ولی نکاح مسیاری به چهار عدد منحصر شده است.

۶- عدم تعیین مهر منجر به بطلان نکاح متعه می‌شود ولی خللی در نکاح مسیاری ایجاد نمی‌کند.

۷- نکاح مسیاری در حقوق کشورهای عربی

با وجودی که نکاح مسیاری در کشورهای عربی رایج است، حتی یک ماده‌ی قانونی هم (از قوانین احوال شخصیه کشورهای عربی) در مورد این نکاح وجود ندارد. ولی در پاره‌ای از قوانین موادی در مورد شروط مخالف مقتضای عقد نکاح ملاحظه می‌شود به طوری که شق دوم ماده‌ی نوزدهم احوال شخصیه اردن مقرر می‌دارد: «اگر عقد به شرطی که منافی مقاصد ازدواج است مقید گردد و یا (یکی از طرفین) به چیزی که شرعاً ممنوع است ملتزم گردد، همانند شرط عدم سکونت یکی از زوجین با دیگری و یا شرط عدم معاشرت و یا شرط شرب خمر و یا شرط قطع روابط یکی از زوجین با خانواده‌اش، شرط باطل و عقد صحیح است. (عقود

الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه الاسلامیه/۴۱). همچنین شق اول از ماده‌ی چهاردهم احوال شخصیه سوریه مقرر می‌دارد: «اگر عقد نکاح به یک شرط که مخالف نظام شرعی یا اهداف آن است مقید گردد یا (یکی از طرفین) به آن چه محذور است ملتزم شود شرط باطل ولی عقد صحیح است.»

همچنین فصل سی‌ام احوال شخصیه مغرب مقرر می‌دارد: «اگر عقد به شرطی که منافی نظامات شرعی یا منافی مقاصد است مقترن شود شرط باطل ولی عقد صحیح است.»

با مطالعه‌ی قوانین فوق مشاهده می‌کنیم که قوانین مزبور بر مقاصد شرعی و اهداف نکاح تأکید بسیاری کرده‌اند به طوری که اگر شرط برخلاف مقاصد شرعی و اهداف نکاح باشد، شرط باطل و عقد صحیح است. پس اگر زوجه (در هنگام انعقاد عقد نکاح) از حق خویش صرف نظر کند، چنین امری مباح خواهد بود. (همان).

ماده‌ی چهل قانون احوال شخصیه کویت در دو بند مقرر می‌دارد: «الف- اگر عقد نکاح با شرطی که منافی اصل آن است همراه شود عقد باطل است. ب- اگر مقترن با شرطی شود که منافاتی با اصل آن ندارد لیکن برخلاف مقتضای آن است، یا شرعاً حرام است، شرط باطل ولی عقد صحیح است.»

بند دوم: ازدواج دوستان

۱- مفهوم ازدواج دوستان

افزایش و گسترش فساد و روابط نامشروع در جوامع غربی موجب پیدایش نوع دیگری از نکاح تحت عنوان ازدواج دوستان یا نکاح الاصدقاء شده است. در واقع، عدم پای‌بندی به مسایل مذهبی و نادیده گرفتن هنجارها و ارزش‌های اخلاقی موجب رشد و توسعه بی‌بندوباری و علاقه‌های نامشروع جنسی شده است. انسان مسلمانی که در این جوامع زندگی می‌کند مکلف به حفظ ارزش‌های اسلامی و فاصله گرفتن از این محیط‌ها است. با وجود این، این احتمال وجود دارد که خواه ناخواه از تعالیم اسلامی فاصله بگیرد و به فسق و فجور روی آورد. این مسایل

موجب شده شخصی به نام «عبدالمجید الزندانی»^۱ پیشنهاد نکاح جدیدی تحت عنوان «نکاح الاصدقاء» یا «نکاح الفرند» را بدهد. در این نکاح، دختر و پسر به عنوان دو دوست نکاحی را منعقد می‌کنند که به موجب آن زوج و زوجه جدای از یکدیگر و در کنار خانواده خود زندگی می‌کنند. بدون آن که زوج نفقه‌ای به زوجه بدهد و یا ریاستی بر وی داشته باشد.

وهبه الزحیلی در تعریف این عقد می‌گوید: «عقدی است میان زن و مرد، بدون سکونت مشترک که بر اساس آن هر یک از طرفین به تنهایی (بدون حضور همسر) یا با خانواده خویش و یا در یک شهر دیگری (به تنهایی) زندگی کنند. این ازدواج بر اساس دوستی و اعتماد است و از ابداعات (دنیای) معاصر در کشورهای غربی است و در حال گسترش در کشورهای عربی است.»^۲ (قضایا الفقه و الفکر المعاصر/۹۷).

با توجه به تعریف فوق می‌توان این نکاح را این‌گونه تعریف کرد: «نکاحی که واجد تمام خصایص، ارکان و اوصاف لازم است ولی زوجه حق خود از مسکن مشترک و نفقه را ساقط کرده است مرد نیز ریاستی بر زوجه ندارد و زوجین برای مدت کوتاهی یکدیگر را ملاقات می‌نمایند».

با نگاهی به این تعریف می‌توان گفت که این نکاح واجد چهار خصیصه اصلی است:

الف: زوجه حقوق خود را از نفقه و سکونت مشترک اسقاط کرده است.

ب: زوج ریاستی بر زوجه ندارد.

ج: زوج و زوجه در یک مسکن مشترک زندگی نمی‌کنند و در مدت زمان کوتاهی یکدیگر را ملاقات می‌نمایند.

۱- وی رئیس دانشگاه الایمان یمن بود و از مؤسسان این دانشگاه و نیز از مؤسسان هیأتی موسوم به اعجاز علمی در مکه مکرمه و از اعضای گروه اخوان المسلمین یمن بود و مدتی وزارت معارف (آموزش و پرورش) یمن را بر عهده داشت.

۲- هو الزواج الذی یتم بین رجل و امراه غیر سکن مشترک، بان ببقی کل واحد یعیش وحده او مع الاسرته، او فی بلد غیر بلد الآخر، و هو الزواج بحکم الصداقه و الثقه و هو من مبتدعات العصر الحاضر فی البلاد الغربیه و بدأ یعمل فی بعض البلاد العربیه.

د: روابط جنسی همانند نکاح دائم است و زوجین در حدود توافق و به نحو متعارف حق برقراری این روابط را دارند.

۲- تاریخچه‌ی پیدایش

ازدواج دوستان پیشینه و سابقه‌ی چندانی ندارد چراکه در فقه و در حقوق موضوعه، کشورهای اسلامی و عربی نکاحی با این عنوان وجود ندارد. در حقیقت خاستگاه چنین عقدی را باید در اروپا و آمریکا و استرالیا جست‌وجو کرد و نه در کشورهای عربی و اسلامی چراکه دوستی و صداقت میان زن و مرد پیش از ازدواج بیش‌تر در این کشورها رایج است و طرفداران این نوع نکاح بیش‌تر حامیان آزادی و دموکراسی غربی هستند. لذا طرح یا معرفی این نوع از نکاح صرفاً به هدف معرفی مدلی از روابط دختر و پسر یا زن و مرد است که در جوامع غربی رواج دارد.

۳- تمایز این نکاح از سایر نکاح‌ها

۳-۱- نکاح دائم

با تعریفی که از این نکاح ارائه دادیم تفاوت آن و نکاح دائم مشخص می‌شود؛ در این نکاح زوجه بدون هیچ‌گونه محدودیتی و به آزادی حق هر گونه تصرفی را دارد (مراد از تصرف در امور شخصی بدون إذن شوهر است) بی‌آن‌که زوج ریاستی بر وی داشته باشد. مضافاً زوجه حق نفقه و حق سکونت مشترک با زوج را ندارد. این در حالی است که نکاح دائم در مقایسه با این نکاح از انسجام بیش‌تری برخوردار است. چراکه در نکاح دائم زوجه از حقوقی همچون نفقه و سکونت مشترک با زوج برخوردار بوده و حق مطالبه آن را دارد. مضافاً، فلسفه انعقاد هر دو عقد هم با هم مغایرت دارد. در واقع فلسفه انعقاد نکاح دوستان مشروعیت بخشیدن به روابط بین دو جنس (پسر و دختر) است. ولی نکاح دائم با هدف تشکیل خانواده منعقد می‌شود.

۳-۲- نکاح موقت

شباهت هر دو نکاح در این است که زوج الزامی به تأمین نفقه زن ندارد. ولی آنچه موجب تمیز آن‌ها می‌شود این مسأله است که در ازدواج دوستان بر

خلاف نکاح موقت، زن از مرد ارث می‌برد؛ علاوه بر این برخلاف نکاح موقت مقید به هیچ‌گونه مدت زمان خاصی نیست. مضافاً انحلال نکاح موقت با بذل مدت و انقضای مدت است و عده زوجه دو طهر است. ولی جدایی زوجین در نکاح دوستان با طلاق و فسخ صورت می‌پذیرد و عده زوجه سه طهر است.

۳-۳- نکاح مسیاری

میان نکاح دوستان و نکاح مسیاری وجوه تشابه فراوانی وجود دارد، در نکاح دوستان هم‌چون نکاح مسیاری زوجه از پاره‌ای از حقوق از قبیل هم‌خوابگی، نفقه و سکونت مشترک محروم شده است و زوج برای مدت زمان خاصی نزد زوجه می‌رود. ولی شدت این محرومیت در نکاح دوستان بیش‌تر از نکاح مسیاری است؛ در واقع نکاح مسیاری در مقایسه با نکاح دوستان از انسجام بیش‌تری نیز برخوردار است. مضافاً انعقاد نکاح مسیاری به منظور رفع نیازهای جسمی و جنسی است ولی انعقاد نکاح دوستان به منظور مشروعیت بخشیدن به روابط میان زوج و زوجه است و رفع نیازهای جسمی و جنسی از اهمیت کم‌تری برخوردار است.

۴- دلایل پیدایش ازدواج دوستان

پیدایش ازدواج دوستان دلایل متعددی دارد مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:
الف: در جوامع غربی فساد و فحشا و عدم انقیاد به مسایل اخلاقی به نحو چشم‌گیری افزایش یافته است به‌گونه‌ای که ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر این جوامع کاملاً مغایر با جوامع اسلامی است. در این حالت حفظ عفاف و پاک‌دامنی برای انسان مسلمان - مخصوصاً اگر جوان باشد - بسیار مشکل خواهد بود بر این اساس پاره‌ای از متفکرین معاصر پیشنهاد دادند برای حل این مشکل جوانان به این نوع ازدواج روی آورند. (عقود الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه/۷۱).
ب: پاره‌ای از عوامل اقتصادی در پیدایش این نکاح نقش داشته‌اند. از جمله، این عوامل می‌توان به بحران مسکن، افزایش قیمت مسکن، از بین رفتن و انعدام فرصت‌های شغلی، ناتوانی مالی برای خرید مسکن مناسب یا افزایش هزینه‌های زندگی و... را اشاره کرد. (قضایا الفقه و الفکر المعاصر/۹۷).

ج: پاره‌ای از عوامل شخصی نیز در پیدایش این نکاح نقش داشته‌اند. از جمله این عوامل می‌توان به کنار گذاشتن نظم و انضباط خانوادگی و لذت بردن از آزادی بدون مقید بودن به تکالیف مادی، اخلاقی و شرعی را اشاره نمود (همان).
د: این نوع نکاح راه‌حلی مناسب برای رفع تجرد، بیکاری و مشکلات ناشی از پیدا کردن مسکن مناسب است. (عقود الزواج المستحدثه و حکمها فی الشریعه/۷۵).

هـ پاره‌ای از آقایان ممکن است واقعاً رابطه‌ی دوستی را با دختران داشته باشند و این احتمال وجود داشته که به روابط نامشروع روی آورند این مسأله عقلای جامعه را وا داشته برای جلوگیری از روابط نامشروع و غیر اسلامی این نوع نکاح را ایجاد کنند. (همان).

۵- مشروعیت ازدواج دوستان

فقها و اندیشمندان معاصر عامه پیرامون مشروعیت این عقد اختلاف نظر دارند و به‌طور کلی دو دیدگاه را ارائه کرده‌اند:

دیدگاه اول: بر طبق این دیدگاه، نکاح دوستان نکاحی صحیح و معتبر است. از قائلان به این دیدگاه می‌توان به عبدالمجید الزندانی، سلیمان بن عبدالله^۱ و علی ابوالحسن^۲ اشاره کرد. (مجموعه من المفتین www.Isamonline.net). طرفداران این دیدگاه به دلایلی استناد کرده‌اند:

الف: این نوع نکاح به مثابه‌ی ابزاری برای دوری از فتنه و انحراف میان مسلمانان جوانی است که در کشورهای غربی اقامت دارند و در خطر قرار گرفتن در ذلت و گمراهی هستند. (همان).

ب: این نکاح با فراهم شدن ارکان و شرایط آن، شکلی شرعی پیدا کرده است.

ج: زن حق اسقاط حقوق مالی را دارد که به‌موجب عقد نکاح از آن برخوردار شده است. (همان).

۱- قاضی دادگاه عام ریاض.

۲- از مفتیان سابق الازهر.

د: ارتباط میان دو جنس در این نکاح، موجب پیدایش عفاف و پاک‌دامنی است و این امر از مقاصد شرعی است. (همان).

دیدگاه دوم: بر طبق این دیدگاه نکاح دوستان نکاحی نامشروع و باطل است. از قائلان به این دیدگاه می‌توان وهبه الزحیلی^۱، نصر فرید واصل^۲ و دکتر سعاد صالح^۳ را نام برد.

طرفداران این دیدگاه به دلایلی استناد کرده‌اند. (همان).

الف: این نوع نکاح مخالف موازین شرعی است. در واقع عقد نکاح دارای مقاصد شرعی و اجتماعی و نفسانی است که در این عقد مشاهده نمی‌شود؛ چراکه در عقود مقاصد و معانی ملاک است نه الفاظ.

ب: این نکاح منجر به تباهی، خواری خانواده و بی‌ارزش شدن زن می‌شود؛ چراکه شریعت اسلامی غریزه را محترم شناخته و آن را جزئی از فطرت قرار داده است ولی در عین حال آن را در مورد حلال محصور کرده است به‌گونه‌ای که خداوند تبارک و تعالی در آیه‌ی ۲۹ و ۳۰ سوره‌ی معارج می‌فرماید: «و آن‌ها که دامان خویش را حفظ می‌کنند، جز با همسران و کنیزان. چراکه در بهره‌گیری از این‌ها مورد سرزنش نخواهند بود.»^۴ مضافاً شریعت اسلامی هدف از انعقاد عقد نکاح را تنها بهره‌برداری از غرایز و شهوات قرار نداده است؛ بلکه هدف از انعقاد آن این است که خانواده همچون مدرسه‌ای باشد که در آن فرزندان اعم از دختر و پسر با ادب و اخلاق عالی پرورش یابند. (همان).

ج: این ازدواج موجب پایین آمدن جایگاه انسان به جایگاهی غیر لایق و ناشایسته می‌گردد چراکه این عقد موجب نابودی بنیان دینی و انسانی و اجتماعی می‌گردد.^۵

آن‌چه در بادی امر به نظر می‌رسد این است که نکاح دوستان نیز همچون نکاح مسیار، با هیچ مانع حقوقی مواجه نگردد و عقدی صحیح و معتبر باشد. چراکه

۱- از اساتید دانشگاه دمشق.

۲- مفتی مصری.

۳- استاد دانشگاه الازهر مصر.

۴- وَالَّذِينَ هُمْ لِأَعْتَابِهِمْ حَافِظُونَ. إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ.

۵- قضايا الفقه و الفكر المعاصر/۹۹.

اولاً اسقاط حقوق زوجه با رضایت وی صورت گرفته است. ثانیاً با توجه به اصل جواز عقود و قراردادهای، اصل بر صحت این عقد است مگر آن که خلاف آن اثبات شود. با وجود این، آنچه من جمیع جهات به نظر می‌رسد که این اسقاط حقوق مذکور در صورتی صحیح است که محدود به مدت زمان خاصی شده باشد در غیر این صورت شرط اسقاط باطل، ولی عقد صحیح است. (ماده ۹۵۹ ق.م.ا).

نتیجه‌گیری

از مباحث مطرح شده در این نوشتار می‌توان این‌گونه نتیجه‌گیری کرد:

- ۱- علت پیدایش و ترویج این نکاح در فقه عامه بطلان و عدم جواز نکاح متعه است؛ در حقیقت اگر آن‌ها نکاح متعه را باطل نمی‌دانستند مجبور به ابداع نکاح بسیار نبودند و الا نکاح مسیار و متعه از حیث اهداف انعقاد تفاوتی ندارند.
- ۲- نکاح دوستان (در صورت دارا بودن شرایط)، به لحاظ نظری نکاح صحیح و مشروعی است ولی پذیرش آن به‌طور مطلق مضار فراوانی از قبیل: امکان سوء استفاده از آن، بی‌تکلیفی فرزندان آینده، امکان ترویج فساد و فحشا و ... را به همراه دارد. در نتیجه، منطقی است که با پاره‌ای شروط ضمن عقد سازمان‌دهی شود.

منابع

- ۱- ابن سلیم، *نکاح المسیار و احکام الانکحة المحرمه*، بیروت، مکتبه العصریه، ۱۴۲۶ ه.ق.
- ۲- ابن منظور، محمد، *لسان العرب*، بیروت، دارالصادر، ج ۷، ۱۴۰۷ ه.ق.
- ۳- ابن عابدین، محمد، *حائثیه رد المختار*، ج ۳، دارالفکر، ۱۴۲۵ ه.ق.
- ۴- اشکذری، س م، *زن در چارچوب همسری و مقایسه آن با مرد*، ماهنامه پیام زن، سال ۴، شماره ۹، آذر ۱۳۸۴ ه.ق.
- ۵- بخاری، محمد بن اسماعیل، *صحیح بخاری*، بیروت، دارابن کثیر، ۱۴۱۰ ه.ق.
- ۶- راغب اصفهانی، ابوالقاسم، *مفردات راغب*، القاهرة، مکتبه و مطبعه مصطفی البابی الحلبی، ۱۹۶۱ م.
- ۷- زحیلی، وهبه، *قضايا الفقه و الفكر المعاصر*، دارالفکر، دمشق، ج اول، ۲۰۰۶ م.
- ۸- _____، *الاسره المسلمه فی العالم المعاصر*، دمشق، دارالفکر، ۱۴۲۰ ه.ق.

- ٩- _____ **عقود زواج المستحدثه و حكمها فى الشريعة**، مجمع الفقهى الاسلامى،
www.themwl.org/Fatwa/default.asp
- ١٠- السبر، سعد بن عبدالله، الزواج المحرم احكامه و انواعه. www.asso7ba.com
- ١١- السهلى، احمد بن موسى، عقود الزواج المستحدثه و حكمها فى الشريعة، مجمع الفقهى
الاسلامى www.themwl.org/Fatwa/default.asp
- ١٢- عطيه البحر، **عقود الزواج المعاصر فى فقه الاسلامى**، رساله ماجستير، جامعه الغزه
الكلية الشريعة و القانون، ٢٠٠٥-٢٠٠٦.
- ١٣- فيومى ، احمد، **المصباح المنير**، بيروت، دارالفكر ، بى تا.
- ١٤- القرضاوى، يوسف، **زواج المسيار**، مجمع الفقهى الاسلامى.
www.themwl.org/Fatwa/default.asp
- ١٥- القضاة، محمد طعمه، **زواج المسيار و حكمه الشرعى**، www.fiseb.com
- ١٦- المقدسى، ابن قدامه، **المعنى**، بيروت، دارالحياة التراث العربى، ج٧ ، بى تا.
- ١٧- النجيمى، محمد بن يحيى بن حسن، **عقود الزواج المستحدثه و حكمها فى الشريعة
الاسلاميه**، مجمع الفقهى الاسلامى www.themwl.org/Fatwa/default.asp
- ١٨- **ماهيت نكاح مسيار و حكم آن**. www.hmoutazeri.com
- ١٩- **قواعد فقه مقارن** ، سخنرانى آيت الله مكارم شيرازى در همایش فقه مقارن پاییز ١٣٨٢
http://hawzah.net/Hawzah/magazines/magart.asp
- ٢٠- **مجموعه من المفتين**، www.Islamonline.net
- ٢١- **زواج المسيار**، راي دكتور محين على القره داغى، www.quradawi.net .
- ٢٢- **زواج المسيار**، الاجابه للدكتور محمد سعيد البوطى
www.almuitamaa-mag.com
- ٢٣- **زواج المسيار على مباني الاماميه و فتاواهم**.
www.almanhaj.com/vb/showhreaa.php.
- ٢٤- www.IslamicFatwa.net